

Н. Л. Бондаренко-Зелінська*

ОСОБЛИВОСТІ ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО НАДАННЯ НЕПОВНОЛІТНІЙ ОСОБИ ПОВНОЇ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ

Інститут емансипації став новим явищем для цивільного законодавства України. Його необхідність була продиктована економічними реформами, що відбувалися в останнє десятиріччя, які змінили, як економіку країни, так і менталітет її громадян. Як вірно вказують окремі науковці, криза економіки позначилася на всіх сторонах життя країни і суспільства. Вимушене безробіття мільйонів дорослих спонукало їх дітей шукати якесь джерело доходу. Платність позашкільної освіти, недоступність для багатьох безкоштовної вищої освіти також сприяло ранньому соціальному зростанню підлітків, які прагнули власною працею придбати економічну свободу. Саме цьому сприяє можливість отримання повної цивільної дієздатності¹ — емансипація.

Суть цього інституту полягає в тому, щоб зробити неповнолітніх незалежними від їх законних представників у разі зайняття підприємницькою діяльністю, укладенні значних угод або під час розпорядження своїми грошовими доходами іншим чином². В разі емансипації неповнолітній переходить з категорії громадян що володіють частковою цивільною дієздатністю в категорію суб'єктів повністю дієздатних, і тому в цивільно-правових відносинах він притримується до повнолітніх громадян, зберігаючи при цьому свій фактичний соціальний статус³.

За загальним правилом неповнолітня особа може бути визнана повністю дієздатною за рішенням органів опіки та піклування. Підставою для прийняття відповідного рішення є згода її законних представників (обох батьків, усиновлювачів або піклувальника). За відсутності такої згоди, або у разі відмови органів опіки та піклування питання про емансипацію неповнолітнього вирішується в судовому порядку.

Не можна сказати, що в юридичній доктрині не приділялася увага питанням участі неповнолітніх в цивільних правовідносинах та цивільному процесі: в різний час окремі аспекти розглядали в своїх дослідженнях такі вчені, як: Е. П. Андреев, Б. С. Антимонов, С. Н. Белова, В. В. Блажеєв, С. Н. Братусь, С. В. Букшина, В. В. Бутнев, Я. Р. Веберс, В. П. Грибанов, Н. М. Єршова, Н. П. Журавлев, І. А. Зенін, Л. Г. Кузнецова, А. М. Нечаєва, А. Г. Потюков, З. В. Ромовська, Е. А. Чефранова, Ж. Л. Чорна, Я. М. Шевченко та інші. Деякі аспекти емансипації також досліджувалися окремими вітчизняними науковцями⁴, проте в цілому інститут емансипації залишається досі майже недослідженим в Україні, особливо це стосується судового порядку надання неповнолітньому повної цивільної дієздатності.

Саме актуальність цієї проблематики та відсутність на сьогоднішній день достатньо розробленої науково-теоретичної бази, а також гостра необхідність у розробці ефективного механізму отримання неповнолітнім повної цивільної дієздатності дали поштовх до написання цієї статті.

Порядок провадження у справах про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності за відсутності згоди його законних представників (батьків, усиновителів чи піклувальників) або дозволу органів опіки та піклування визначається главою III розділу IV ЦПК, з норм якої випливає, що такі справи мають розглядатися в порядку окремого провадження у відповідності з вимогами ст. ст. 242-245 ЦПК.

© Бондаренко-Зелінська Н. Л., 2009

* доцент кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права, кандидат юридичних наук

¹ Букшина С. В. Емансипація неосвіщених громадян за законодавством Российской Федерации: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. — Томск, 2003. — С. 1.

² Проблеми науки гражданского процессуального права / Под ред. В. В. Комарова. — Х.: Право, 2002. — 440 с.

³ Букшина С. В. Указ. работа. — С. 13.

⁴ Ватрас В. А. Генеза понятия "суб'єкти сімейних правовідносин" // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. — 2005. — № 1-2 (13-14). — С. 120-129; Домбругова А. Повна цивільна дієздатність фізичних осіб: способи набуття // Юридичний вісник України. — 2004. — № 11 (13-19 березня). — С. 14; Кампо В. Правовий і фактичний статус суб'єктів підприємницької діяльності в контексті суспільно-політичної трансформації в Україні [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://soskin.info/ea.php?rokazoid=20040318&n=3&y=2004>; Кондратьєва Л. Особливості підвідомчості справ, що виникають із сімейних правовідносин з участю неповнолітніх // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 9; Романцова Т. В. Щодо питання емансипації неповнолітніх // Матеріали міжвузівської курсантської (студентської) наукової конференції. Донецьк, 5 квітня 2002 року / Гол. ред. Ю. Л. Титаренко. — Донецьк: ДЮС, 2002. — 352 с.

Процесуальною формою звернення в справах окремого провадження є письмова заява, яка повинна відповідати вимогам чинного ЦПК щодо змісту та порядку її пред'явлення.

Аналізуючи провадження у справах про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності слід відмітити, що процесуальний порядок ініціювання процесу тут має загальні риси, які притаманні як позовному, так і окремому провадженню, але при цьому має специфіку, яка властива лише цій категорії справ. Зокрема, можливість відкриття провадження в справі про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності безпосередньо пов'язана з наявністю низки умов: цивільної процесуальної дієздатності заявника; належності справи до юрисдикції суду; дотримання вимог цивільного процесуального кодексу щодо форми звернення до суду.

Цивільна процесуальна дієздатність заявника. Так, заявником у справах про емансипацію відповідно до вимог ст. 242 ЦПК є неповнолітня особа.

Разом з тим, звертає на себе увагу неузгодженість ЦК та ЦПК України в частині регулювання віку особи, яка правосуб'єктна ініціювати провадження у вказаній категорії справ. Так, з однієї сторони, відповідно до ст. 242 ЦПК заява про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності може бути подана лише у випадках, передбачених ЦК, особою, яка досягла 16 років. В той же час, виходячи із змісту ст. 35 ЦК повна цивільна дієздатність може бути надана особі із 14-річного віку (якщо вона записана матір'ю чи батьком дитини).

Виникає питання. Яким чином особа, віком від 14 до 16 років, за наявності передбачених законом підстав може ініціювати судове провадження?

Відповідно до ст. 29 ЦПК неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлене законом. Тобто подати заяву про надання повної дієздатності неповнолітній віком від 14 до 18 років може особисто. Вбачається, що для уникнення можливих проблем з тлумаченням ст. 242 ЦПК, варто внести зміни в її редакцію шляхом виключення з її змісту вказівки на 16-річний вік.

Таким чином, найбільш вірним було б сформулювати положення ст. 242 ЦПК наступним чином: *“Заява неповнолітньої особи про надання їй повної цивільної дієздатності у випадках, встановлених законом, подається до суду за місцем її проживання”*.

Крім того, потребує законодавчого вирішення питання про можливість представництва інтересів неповнолітньої особи в справах про надання останній повної цивільної дієздатності. Адже її представником фактично не може виступати законний представник. Оскільки, як правильно вказують окремі автори, останній братиме участь у справі як заінтересована особа⁵. Тобто тут можливе по суті лише договірне представництво. А враховуючи, що особи у віці від 14 до 18 років, як правило, не можуть похвалитися значними прибутками (особливо це стосується неповнолітніх батьків) вбачається доцільним законодавчо передбачити право останніх на безкоштовну правову допомогу. З цією метою доцільно доповнити ст. 12 ЦПК частиною другою наступного змісту: *“Неповнолітня особа, яка бере участь у справі, має право на безкоштовну правову допомогу.”*

Належність справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності до юрисдикції суду. Зміст цієї умови такий, що суди загальної юрисдикції компетентні вирішувати в порядку окремого провадження справи визначені ст. 234 ЦПК, яка поряд із визначенням переліку конкретних видів справ вказує на можливість розгляду й інших справ у випадках передбачених законом. Якщо говорити про справи про емансипацію, то відповідно до процесуального закону до юрисдикції судів належать випадки, коли неповнолітній не може отримати згоду законних представників на надання йому повної цивільної дієздатності (ст. 242 ЦПК). Разом із тим, перепону на шляху емансипації неповнолітнього може стати відсутність дозволу опіки і піклування у разі наявності згоди законних представників.

Так, до загальних повноважень органів опіки та піклування належить, розгляд заяв заінтересованих осіб щодо надання повної цивільної дієздатності фізичній особі, яка

⁵ Цивільний процес: Навч. посіб. / За ред. Ю. В. Білоусова. — К.: Прецедент, 2006. — С. 204.

досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини⁶. Водночас, чинні Правила опіки та піклування наразі не містять вказівок щодо порядку надання такої згоди.

Зокрема, законодавчо невизначеним є питання про те, чи незгоду законних представників неповнолітнього має бути подано суду у письмовій формі чи висловлено іншим чином (звуко-, відеозапис тощо)?

Щодо форми подання згоди батьками, то більшість науковців та практикуючих юристів сходяться в думці, що згода законних представників на емансипацію фіксується, безперечно, у письмовій формі⁷.

Проблеми породжує та обставина, що законодавчо не визначено, які документи неповнолітній повинен подати до органу опіки та піклування разом із заявою про емансипацію. На практиці ж органи опіки та піклування вимагають, щоб неповнолітній, який бажає стати повністю дієздатним подавав до органу за місцем проживання поряд з заявою неповнолітнього, копією свідоцтва про народження, копією трудового договору (контракту) з неповнолітнім або іншого документального підтвердження його трудової діяльності), ще один документ — згоду законних представників⁸, окремим документом. А іноді вимагають, щоб такий документ був нотаріально посвідчений.

Вважається, що письмова форма не означає, що обов'язково згоду оформляти окремим документом, а тим більше нотаріально засвідчувати (особливо враховуючи, що фінансові можливості неповнолітніх не такі значні). На нашу думку, достатньо простого підпису батьків в заяві неповнолітнього.

Разом із тим, допоки законодавчо відповідне правило не закріплене, органи опіки та піклування можуть не дати свого дозволу на емансипацію неповнолітнього, якщо згоду його законних представників буде оформлено лише відповідною відміткою в заяві неповнолітнього.

Крім того, якщо законні представники відмовляються надати неповнолітньому згоду на емансипацію, з таким же успіхом вони можуть відмовитись письмово викласти свою незгоду, щоб перешкодити йому. З цього приводу вірною вбачається точка зору тих науковців, які вказують, що оскільки законні представники беруть участь у справі, як заінтересовані особи, суд повинен цим особам направити копію заяви, а вони своєю чергою — заперечення проти встановлюваного у суді факту, тобто таке заперечення й буде розцінюватися як незгода батьків щодо надання повної цивільної дієздатності неповнолітній дитині⁹.

В контексті досліджуваного питання потребує уточнення ще один момент.

Так, виходячи зі ст. 124 Конституції України, у якій закріплено принцип, що поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі, та згідно п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду від 1 листопада 1996 р. "Про застосування Конституції при здійсненні правосуддя" нині не є обов'язком для особи дотримання попереднього вирішення справ у позасудовому порядку. Тобто неповнолітня особа може одразу звертатись до суду для вирішення питання про надання їй повної цивільної дієздатності, не звертаючись попередньо до органу опіки та піклування.

З огляду на це, ми не можемо погодитись з висловленою в літературі *точною зору, що виходячи із ч. 2 ст. 35 ЦК звернення до суду можливе лише у разі, коли особа попередньо звернулася до органу опіки та піклування, але батьки не дали їй згоди на надання повної цивільної дієздатності*. Оскільки у вказаній статті чітко вказано, що за заявою заінтересованої особи у разі відсутності згоди законних представників повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду.

⁶ Морозова С. Є. Законодавчі новели щодо повноважень органів опіки та піклування // Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез Міжнародної наукової конференції "Шості осінні юридичні читання" (м. Хмельницький, 26-27 жовтня 2007 року): У 3-х частинах. — Частина друга: Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний процес. Трудове право. Право соціального забезпечення. — Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. — С. 169.

⁷ Букшина С. В. Указ. работа; Копин В. Индивидуальный предприниматель — несовершеннолетний? // Бюллетень нормативно-правовой информации. — 2001. — № 41 // <http://www.iparegistr.com/bnpi/41/st06.php>; Нестолый В. Г. Предпринимательство несовершеннолетних (правовые аспекты) // <http://lawinstitut.ru/ru/science/vestnik/19994/nestoly.html>.

⁸ Перечень административных процедур, осуществляемых сектором по охране детства по заявлениям граждан [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://oktiabrskiy.gomel-region.by/modules/document/_file/000150_per_porech.doc.

⁹ Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 т. / За заг. ред. С. Я. Фурси. — К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2006. — Т. 1. — С. 626-627.

3. Вимоги цивільного процесуального закону щодо форми звернення. Однією з найголовніших умов здійснення особою права на ініціювання провадження у справі про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності є дотримання вимог цивільного процесуального кодексу щодо форми звернення до суду, якою є заява. Але подання заяви саме по собі не тягне порушення цивільної справи в суді. Заява про визнання неповнолітнього повністю дієздатним повинна бути викладена у письмовій формі, мати всі реквізити, передбачені ст. ст. 119, 243 ЦПК та відповідати вимогам ст.ст. 121, 242 ЦПК, щоб суд прийняв її до свого провадження.

Порядок подання заяви про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності багато в чому подібний до подання позовної заяви. Так, заява подається до суду відповідно до правил підсудності. Зокрема, заява про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності подається за місцем проживання заявника.

При поданні заяви заявник повинен сплатити судовий збір у розмірі 0,5 неоподаткованого мінімуму доходів громадян (п. є ч. 1 ст. 3 Декрету КМУ “Про державне мито”), а також витрати на інформаційно технічне забезпечення у розмірі 7,5 грн. (п. 2; підпункт 3 п. 1 постанови КМУ “Про затвердження Порядку оплати витрат з інформаційно-технічного забезпечення судових процесів, пов’язаних з розглядом цивільних та господарських справ, та їх розмірів”).

В цьому контексті заслугоує на підтримку висловлена в літературі пропозиція щодо звільнення неповнолітніх від сплати державного мита (судового збору) як процесуальної гарантії, яка забезпечила б останнім реальну можливість звернення до суду та ведення справи на рівних з дорослими учасниками процесу¹⁰. Оскільки такі особи звертаються до суду не з власної вини, а тому що інші особи не визнають їх правового статусу.

Звісно, така пропозиція може викликати критику з огляду на незначні розміри таких витрат, які наразі закріплено чинним законодавством України. Але неповнолітня особа може не мати на момент звернення доходів. Наприклад, шістнадцятирічна особа тільки бажає займатися підприємницькою діяльністю, а законні представники їй не дають на це дозволу, тому вона і звертається до суду. Розмір витрат, який існує на сьогоднішній день може бути через рік чи два змінено в сторону збільшення. Чи доцільно буде тоді вносити зміни до кодексу тільки тому, що тепер стане очевидним обмеження неповнолітніх в можливості реалізації останніми свого права на судовий захист. На нашу думку доцільно це робити вже сьогодні разом з іншими змінами, що стосуються судового порядку емансипації.

З огляду на це пропонуємо внести відповідні зміни до Декрету КМ України “Про державне мито”, а також до ст. 86 ЦПК України.

Як і позовна заява, заява про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності подається у письмовій формі та повинна містити конструктивні та змістовні реквізити. Конструктивними слід визнати такі елементи як:

- назва суду, до якого подається заява;
- точні відомості про заявника заінтересованих осіб, їх місце проживання або знаходження, а також назву представника, коли заява подається представником; зміст клопотання перед судом;
- зазначення доказів, що обґрунтовують заяву;
- підпис заявника або його представника з зазначенням часу подання заяви.

Чинний ЦПК в ст. 119 дещо розширив перелік реквізитів позовної заяви, доповнивши вимогами про зазначення поряд з інформацією про сторін поштового індексу та номеру засобів зв’язку, (якщо такий відомий). Зазначення даної інформації повинно сприяти прискоренню обміну інформацією між судом та учасниками процесу, що, своєю чергою, сприятиме оперативності правосуддя в цивільних справах. Тому ця вимога є актуальною і для заяв про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.

Змістовну ж частину заяви повинні складати відомості, стосовно підстав для емансипації, якими є материнство чи батьківство неповнолітньої особи або досягнення

¹⁰ Здрок О. Н. Гражданский процесс с участием несовершеннолетних: современное правовое регулирование // Концепция развития судебной системы и системы добровольного и принудительного исполнения решений Конституционного Суда РФ, судов общей юрисдикции, арбитражных, третейских судов и Европейского суда по правам человека: Сб. науч. статей. — Краснодар-СПб.: Юридический центр Пресс, 2007. — С. 274-282.

фізичною особою шістнадцяти років і праця за трудовим договором чи бажання займатися підприємницькою діяльністю.

Слід звернути увагу на те, що норми ст. 243 ЦПК містять положення про те, що у заяві про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності повинні бути викладені дані лише про дві підстави: про те, що неповнолітня особа працює за трудовим договором або є матір'ю чи батьком дитини відповідно до актового запису цивільного стану. Це положення суперечить ч. 3 ст. 35 ЦК, яка встановлює, що повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю.

Щодо того, що може виступати доказом бажання займатися підприємницькою діяльністю, то оскільки видів такої діяльності безліч і сам по собі намір не має матеріального виразу, вбачається, що в заяві про надання повної цивільної дієздатності повинно бути вказано, яким видом підприємництва планує займатись неповнолітній та яким чином він це має робити. З огляду на це, на нашу думку, доцільно внести відповідні зміни до чинного ЦПК. Так, ст. 243 ЦПК можна було б доповнити частиною другою, яку сформулювати наступним чином:

“2. У заяві про надання повної цивільної дієздатності неповнолітньої особи, яка бажає займатися підприємницькою повинно бути викладено відомості про те, яким видом підприємництва планує займатись неповнолітній та які він має для цього можливості”.

Подання належним чином оформленої заяви та додержання процесуального порядку звернення до суду зобов'язує суддю відкрити провадження у справі про емансипацію.

Підводячи підсумок, хотілося б підкреслити, що зазначений вище перелік проблемних питань не є вичерпним. Слід констатувати низку суттєвих проблем правового регулювання судового порядку емансипації чинним ЦПК. Потребують подальшого дослідження питання строків провадження; особливостей підготовки та судового розгляду цієї категорії справ тощо. Без вирішення даних питань не можливо говорити про оптимальну та ефективну процедуру надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності в судовому порядку.

Вбачається, що тільки вдосконалення правового регулювання процесуального порядку емансипації дозволить створити надійний механізм захисту прав неповнолітніх, які бажають отримати цивільну дієздатність в повному обсязі.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 7 від 23 лютого 2009 року)*

